

Feministisk økonomi

Iulie Aslaksen, Margunn Bjørnholt
og Charlotte Koren

Introduksjon: Historisk kontekst for feministisk økonomi

Feminismen kom sent til økonomifaget. Etter ny-feminismen på 1970-tallet fikk kjønn og kvinnekunnskap større plass i andre samfunnsfag, humaniora og jus (Dahl, 1985). Gjennom 1970- og 1980-tallet ble kvinneforskning et kritisk korrektiv i flere fag. Men i økonomifaget satte denne utviklingen få spor. Et tegn på dette – og kanskje en forklaring – er at det på den tiden var langt færre kvinner blant universitetenes lærere og studenter i samfunnsøkonomi enn i andre samfunnsfag.

Det hadde vært noe interesse for kvinnerelaterte tema i økonomifaget tidligere. De amerikanske økonomene Charlotte Perkins Gilman (1898) og Margaret Reid (1934) var tidlig ute med å peke på at kvinners arbeid var usynlig i økonomifaget. Ester Boserup (1970) studerte kvinners rolle i økonomisk utvikling. I nyere tid ble ballen sparket i gang med Marilyn Warings bok *If Women Counted*, der hun viser hvor mangelfullt bruttonasjonalprodukt (BNP) er for å beskrive økonomisk velferd og hvordan

dette henger sammen med at mye av kvinners arbeid er ulønnet (Waring, 1991). Norge var, som vi kommer tilbake til, tidlig ute med å tallfeste verdiskapingen i husholdningene. I Norge var Kristin Dale tidlig ute, med et nordisk seminar om «Kvinner og økonomi» på Norges Handelshøyskole i 1989, som satte kvinners økonomiske forhold på dagsorden, iallfall i et par dager.

Utover 1990-tallet ble feministisk økonomi et eget fagfelt. Et sentralt bidrag er *Beyond Economic Man* (Ferber & Nelson, 1993). Opprettelsen av *International Association of Feminist Economists* (IAFFE) i 1992 og tidsskriftet *Feminist Economics* i 1995 bidro til institusjonalisering av feltet. I dag undervises det i feministisk økonomi ved noen universiteter, som London School of Economics, School of Oriental and African Studies (SOAS) ved University of London og University of Utah.

Hva definerer fagfeltet feministisk økonomi?

Den helhetlige tilnærmingen til *International Association of Feminist Economists* (IAFFE) er uttrykt i formålsparagrafen: «Our common cause is to further gender-aware and inclusive economic inquiry and policy analysis with the goal of enhancing the well-being of children, women, and men in local, national, and transnational communities.» Feministisk økonomi har sprunget ut av behovet for å belyse kjønnsforskjeller, kvinners situasjon og deler av økonomien der kvinner deltar i stor grad. Samtidig fremhever IAAFEs formålsparagraf at feministisk økonomi har som mål å utvikle et mer helhetlig kunnskapsgrunnlag for en rettferdig og bærekraftig utvikling, til gode for barn, kvinner og menn.

Et spørsmål som ofte stilles er om feministisk økonomi er en del av *mainstream* samfunnsøkonomi eller et alternativt paradigme. Svaret er **både og**. Vi vil fremheve formålet til IAFFE, om faglig mangfold og ulike perspektiver for å utvide synsfeltet i

økonomifaget. Mange feministiske økonomer vil si at det ikke er noe galt med nyklassiske³⁴ økonomiske begreper og metoder, og at det nyskapende ved feministisk økonomi er å bruke økonomiske begreper på en god måte, for å sette menneskelige verdier i fokus. I dette kapitlet presenterer vi bidrag fra feministisk økonomi som utvider perspektivet i *mainstream* økonomi, samtidig som vi viser til områder der feministisk økonomi utfordrer det rådende paradigmet. Vi legger vekt på tema vi selv har arbeidet med, og dette preger vårt syn på feministisk økonomi. På en pragmatisk måte ser vi feministisk økonomi som økonomisk analyse i et kjønnsperspektiv utfra en ambisjon om å bidra til et mer rettferdig samfunn. Vårt formål er ikke å gi en fulldekkende oversikt over feministisk økonomi, men å formidle noen tema, i håp om å inspirere flere økonomer og andre samfunnsvitere til å utvikle et omsorgsperspektiv på samfunnsøkonomien og se på betydningen av økonomi for likestilling, rettferdighet og livskvalitet.

Himmelweit (2018) anser fem tema som sentrale for feministisk økonomi: (1) Samfunnsøkonomi bør handle om mer enn markeder og produksjon, og relasjoner mellom mennesker har stor betydning for forståelse av økonomien. (2) Feministisk økonomi peker på at husholdningen ikke er den grunnleggende enheten, for en husholdning består av selvstendige individer. (3) Feministisk økonomi fremhever hvordan sosiale normer påvirker mennesker og hvordan vi inngår i sosiale samspill. (4) I feministisk økonomi tillegges produksjon av omsorg stor betydning. (5) Feministisk økonomi har en helhetlig tilnærming til økonomisk velferd og bidrar inn i fagmiljøet som utvikler *well-being economy*.³⁵

Fundamentet for feministisk økonomi:

34 Se kapittel 9.

35 <https://wellbeingeconomy.org/>

*Fra pengeøkonomi til helhetlig
sosialt forsyningssystem*

Hovedpersonen i økonomisk teori, *economic man*, vil mange oppfatte som en mann. Feministisk økonomi tar utgangspunkt i at denne teorien i stor grad er basert på menns erfaringsverden. Problemstillinger, begreper og teorier sprang ut fra virksomhet der det i alt vesentlig var menn som var til stede, ikke minst som eiere og ledere. Produksjon i jordbruk, industri og handel, sektorer der menn gjennomgående var aktørene, var tema for klassisk økonomisk teori. Da kan man lett overse økonomiske sfærer der kvinner er i flertall. Det var sent i økonomifagets historie at ikke bare vareproduksjon og handel, men også privat og personlig tjenesteyting ble forstått som produktiv virksomhet, og i den delen av tjenesteproduksjonen er det større innslag av kvinner.

Feministisk økonomi inkluderer produktiv virksomhet *utenfor* pengeøkonomien. Power (2008) viser til at mange feministiske økonomer ser økonomien som et sosialt forsyningssystem, der både ulønnet og lønnet produksjon bidrar til å skape produkter og tjenester som trengs for å opprettholde livet og samfunnet. Feministisk økonomi synliggjør hjemmets usynlige hånd som lager mat, passer barn og ivaretar sosiale fellesskap, og minner oss om at fellesskap bør være en modell for samfunnsøkonomien, ikke minst i en tid da stadig flere av fellesskapets oppgaver kommersialiseres. Folbre (2001) skriver om det usynlige hjertet og tar et oppgjør med Adam Smiths idé om egennytte og markedets usynlige hånd som drivkraft. Hun peker på at omsorg og relasjoner er grunnlaget for all virksomhet. Marçal (2016) skriver om Adam Smith som nøt godt av sin mors gratisarbeid mens han skrev *Wealth of Nations*. I motsetning til Smiths argument om at alle handler utfra egennytte, sier Marçal at det neppe var egennytte, men heller morskjærlighet som gjorde at hans mor hver dag satte middagen på bordet så han kunne konsentrere seg om å tenke og skrive.

Feministisk økonomi har en helhetlig tilnærming til bærekraftig utvikling og ser ulønnet omsorgsarbeid og naturverdier i sammenheng (Waring, 1991). Henderson (1995) beskriver økonomien som en bløtkake med mange lag, der naturgrunnlaget, ulønnet arbeid i husholdningene, og offentlig sektor er de tre lagene som utgjør fundamentet i økonomien. Privat sektor er glasuren som hviler på andre produktive lag av økonomien. Dette bildet er motsatt av det som vanligvis presenteres, der pengeøkonomien er viktigst, mens natur og ulønnet arbeid er uten betydning annet enn som leverandør av råvarer, og der privat sektor ofte blir sett på som den som skaper verdiene, mens aktivitet i offentlig sektor ses som forbruk. I offentlig debatt lages det ofte et kunstig skille mellom en verdiskapende privat sektor og en kostnadsdrivende offentlig sektor. I et slikt konstruert motsetningsforhold vil omsorgstjenester solgt av et privat firma regnes som verdiskapende, mens den samme tjenesten utført mot kommunal lønn vil være en utgiftspost. Om tjenesten utføres gratis, telles den ikke med. I denne sammenheng kunne det vært nyttig med et skille mellom bytteverdi og bruksverdi (se kapittel 5).

Maria Mies (1986) beskriver kolonisering og «husmorifisering» som grunnlaget for dagens kjønnete arbeidsdeling og for en internasjonal økonomisk orden basert på utnyttning av ulønnet og lavt verdsatt arbeid. Nancy Fraser (2016) argumenterer for at nedprioritering av omsorg representerer en omsorgskrise som truer kapitalismens eksistensgrunnlag. Øko-marxisten Jason W. Moore³⁶ trekker på feministisk økonomi når han skriver om betydningen av ikke-verdsatt natur, «verdiløse» mennesker og ulønnet arbeid som grunnlag for kapitalistisk verdiskaping fra 1400-tallet og frem til i dag.

36 Et sentralt element er hvordan naturødeleggelse og manglende verdsetting av mennesker og ressurser ikke er uønskede bieffekter, men selve kjernen i kapitalistisk verdiskaping (Moore, 2015).

Feministisk økonomi tar opp spørsmål som økonomisk ulikhet mellom kvinner og menn, synliggjøring av ulønnet omsorgsarbeid og betydningen av kvinners omsorgsansvar. Et annet spørsmål er om forskjeller i kvinners og menns erfaringer gir forskjeller i verdisyn. Feministiske økonomer argumenterer for at kjønnsperspektiv og flere kvinner i profesjonen er viktig for økonomifaget, og at kjønnsperspektivet bør være i sentrum av faget og ikke ses som marginalt (Kuiper m.fl., 1995).

Et mangfold av metoder og tverrfaglighet

Det er mange retninger innen feministisk økonomi. Noen deler av feministisk økonomi bryter grunnleggende med *mainstream* økonomi, f.eks. marxistisk-inspirert feministisk økonomi og økofeministisk teori som kombinerer økologisk tenkning og feminisme (Mies, 1986). Samfunnets manglende verdsetting av naturverdier og kvinnelige verdier, samt globaliseringens sosiale og økologiske kostnader, er viktige tema i økofeminisme (Plumwood, 1993). Andre sentrale bidrag innen sistnevnte retninger er Dengler og Strunk (2017), som problematiserer pengeøkonomien, og Salleh (2011), som har utviklet en økofeministisk-marxistisk tilnærming til økonomiske prosesser. Feministisk økonomi tar også utgangspunkt i feministiske teorier som er utvidet fra primært å se på kjønn, til å ta inn andre ulikhetsdimensjoner, som klasse, etnisitet, alder og seksuell orientering, og ikke minst, hvordan disse dimensjonene ofte overlapper (interseksjonalitet).

Det er ulike vitenskapsteoretiske syn blant feministiske økonomer, og mange vil formulere sine problemstillinger ved hjelp av matematiske modeller. Men feministiske økonomer vil ofte peke på at matematikk bare er et hjelpemiddel. Deirdre McCloskey har, som mange andre, uttrykt skepsis mot kun å se på statistisk signifikans som kvalitetskriterium og peker på at det er viktig å bruke flere metoder for å vurdere om resultatene har betydning for *problemstillingene* som studeres og gir relevant kunnskap om

virkeligheten (McCloskey & Ziliak, 1996). Feministisk økonomi er åpen for kvalitative metoder, og feministiske økonomer er ofte involvert i tverrfaglig samarbeid og ser sosiologi, psykologi og antropologi som sine nabofag.

Ulike tema innen feministisk økonomi

Kunnskap om kvinners økonomiske situasjon

En målsetting for feministisk økonomi er å belyse kvinners økonomiske situasjon og økonomisk ulikhet mellom kvinner og menn, i arbeid, lønn, inntekt, pensjon og formue (Bojer, 1993; Ås, 2008). En oppgave for feministisk økonomi er å peke på områder der kvinners økonomiske situasjon blir oversett, i Norge og globalt, og medvirke til å sammenstille relevant kunnskap. Feministiske økonomer etterlyser kjønnsdelt statistikk og fokus på sektorer der kvinner tradisjonelt har vært særlig aktive, som ulønnet arbeid og omsorgsarbeid i og utenfor markedet. Det gir et skjevt bilde av verdiskaping og velferd å basere økonomisk vurdering kun på statistikk over markedsaktivitet, ikke minst i fattige land der kvinners bidrag til livsgrunnlaget gjennom jordbrukets naturalhusholdning er betydelig.

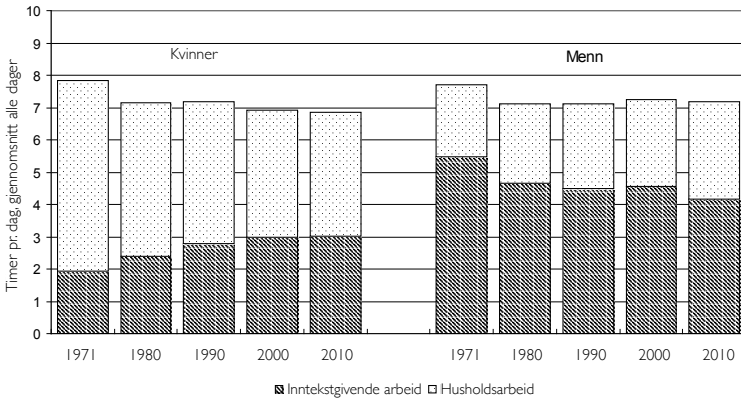
Et annet tema er fordeling av inntekt og formue og makt *innen familier*. Mennesker er selvstendige individer, men som familier lever vi i følelsesmessige og økonomiske fellesskap med andre – individer i fellesskap – *individuals in relations* (Nelson, 1992). Et begrep som individer i fellesskap er et bedre utgangspunkt for studier av husholdningers forbruksmuligheter, skatt og velferdsstat, enn bare å se på individer eller familier hver for seg, med begreper som ikke fanger opp relasjonene mellom familiemedlemmene.

Ubetalt arbeid i husholdningene i Norge

Der hvor kvinner alltid har utført mye arbeid, i hjemmene, har offisiell statistikk mangelfulle begreper og manglende oversikt. Dette har variert mellom tidsperioder (Lie & Roll-Hansen, 2001). Først da de statistiske byråene begynte å samle inn tidsbruksstatistikk på 1970-tallet, fikk man datagrunnlag for å kunne si noe om **størrelsesordenen** av dette arbeidet. Tidsbruksundersøkelser måler tidsbruk i husholdningene til forskjellige aktiviteter, som vanlig husarbeid, vedlikeholdsarbeid, omsorgsarbeid, innkjøp av produkter og tjenester, reiser i forbindelse med husholdsarbeid og restposten annet husholdsarbeid.

Figur 1 viser omfanget og fordelingen av betalt og ubetalt arbeid i den norske befolkningen siden 1970. Det ubetalte arbeidet er meget omfattende, men har blitt redusert og erstattet av arbeid i markedet og offentlig sektor gjennom perioden. Det har også skjedd en gradvis utjevning mellom kvinner og menn i fordelingen mellom tid brukt i lønnet og ulønnet arbeid.

Kvinner har til alle tider utført et omfattende arbeid i hjemmet og i naturallusholdningen. Resultatet av dette arbeidet er realøkonomisk verdiskaping, selv om det ikke er synlig i pengeverdi. Kvinner har arbeidet for seg og sin familie, for syke og gamle. I boken *Kvinnenes rolle i norsk økonomi* beskriver Charlotte Koren (2012) overgangen fra husmorsamfunnet til lønnsarbeid. Hun ser dette som et tilsvarende «hamskifte» som den tidligere overgangen fra jordbrukssamfunnet til industrisamfunnet, fra selvforsyningsøkonomi til pengeøkonomi. Kvinners ulønnede produksjon i husholdet ble i økende grad erstattet av velferdsstatens tjenester og tjenester omsatt i markedet. Det betyr at det samme arbeidet som tidligere var usynlig i samfunnsøkonomien, i dag bidrar til vekst i BNP. Kvinner fortsetter å utføre mange av de samme oppgavene innen omsorg og utgjør størstedelen av de lønnede omsorgsarbeiderne (Aslaksen & Koren, 1996).

Figur 1. Tid brukt på lønnet og ulønnet arbeid i Norge. Kvinner og menn. 1971, 1980, 1990, 2000, og 2010. Kilde: Koren (2012).

En del av lønnsforskjellene skyldes at kvinner og menn fortsatt lever ganske ulike liv, der kvinner utfører mer omsorg gratis i familien eller som lavtlønte i arbeidslivet, og derfor tjener mindre i løpet av livet. Statistisk sentralbyrås tidsbruksstudier, grunnlaget for figur 1, viser at kvinner og menn i Norge jobber like mye når man ser på samlet tidsbruk på lønnet og ulønnet arbeid. Dette er positivt for levekårssituasjonen, for i mange land har kvinner mye lengre samlet arbeidsdag enn menn og mye større byrde av dobbeltarbeid. Kvinner i Norge bruker mer av sin arbeidsdag på ulønnet arbeid, mens menn bruker mer av tiden på lønnsarbeid, og dette gir seg utslag i ulik tilgang på penger.

Fra naturallusholdning til pengeøkonomi

Hvis vi bare ser på produksjon målt i pengeverdi, kan vi komme til å gjøre store feilslutninger om faktisk verdiskaping og velferd. Dette ser vi særlig i utviklingsland. Overgangen fra jordbruks-samfunn til industrisamfunn var en forutsetning for å skape den velstanden vi har i rike land i dag. Men hvis vi i **regnestykkene** setter kvinnenens ulønnede innsats til null, så feilregner vi

velstandsveksten, både i rike og fattige land. I utviklingsland er kvinners arbeid i jordbrukets naturalhusholdning en stor del av verdiskapingen, og når dette ikke regnes med, blir en stor del av kvinners økonomiske innsats usynlig (Elson, 2010). Hvis jorden blir tatt i bruk til produksjon for markedet, registreres dette som økonomisk aktivitet. Omleggingen kan få uønskede konsekvenser for samlet produksjon og fordeling. Prosessen der produksjon flyttes fra småskalajordbruk til industrialisert jordbruk kan føre til at kunnskap og kulturverdier forsvinner, uten at tapet kommer frem i regnestykket. Det er heller ikke motposter for at naturgrunnlaget kan ødelegges ved innføring av høyteknologisk jordbruk, at jorden kan bli utarmet og biologisk mangfold reduseres.

*Omsorgsproduksjon, innenfor og
utenfor arbeidsmarkedet*

Kvinner verden over produserer for en stor del *tjenester*. I produksjon av tjenester er møtet mellom mennesker viktig. En viktig type tjenester er omsorgsarbeid – som småbarnsomsorg og pleie og stell av syke og eldre. Slikt arbeid består både av tunge løft og av omtanke og nærhet. Det utføres både i markedet og i velferdsstaten mot lønn, men også i nære personlige forhold, av kjærlighet, plikt eller nød, og gis dels som gave.

Begrepet *omsorgsrasjonalitet* beskriver kvinners håndtering av hverdagsforpliktelser og balansering mellom lønnsarbeid og omsorgsarbeid (Wærness, 1996) og er beslektet med *ansvarsrasjonalitet* (Sørensen, 1982). Dette kan ses som motsats til egennytteorienterte rasjonelle aktører som ligger til grunn for *mainstream* økonomi. Feministisk økonomi har utviklet teori for omsorg, relasjoner og avhengighet ut fra feministisk rettsteori (Fineman, 2004) og feministisk filosofi (Kittay, 1999).

Feministisk økonomi har utviklet teori for omsorg som sosial investering (Himmelweit & Plomien, 2014), der resultatet av

omsorgsarbeid er et fellesgode. *Mainstream* økonomi omfatter teorier om investeringer i humankapital, men feministiske økonomer viser at dette ikke primært bør forstås på individnivå. Omsorg produseres av en rekke aktører, en «omsorgsdiamant» med hushold, marked, offentlig sektor og frivillige organisasjoner (Himmelweit, 2018). Omsorg er et sosialt produkt, der tilbud og etterspørsel avhenger av sosiale normer for hva som er god omsorg (Himmelweit, 2000). Omsorgsgiverens motivasjon og normer er en viktig del av kvaliteten på omsorg (Folbre & Nelson, 2000). Dette gjelder både kommunalt tildelt omsorg og omsorg fra private markeder. Med økende krav til effektivitet kan det være vanskelig å få god nok kvalitet i omsorgssektoren.

Omsorgsarbeid er grunnlaget for samfunnets arbeidskraft og en forutsetning for all virksomhet. Sabine O’Hara (2014) argumenterer for at alt, ikke bare mennesker, trenger vedlikehold i form av omsorg, hvile og restitusjon, og at denne forståelsen må inn i kjernen av økonomisk teori. Investeringer i omsorgssektoren gir betydelige økonomiske ringvirkninger, mye større enn investeringer i bygg og anlegg. Det skaper arbeidsplasser, løser viktige oppgaver og gir skatteinntekter, slik en analyse av mulighetene for å investere seg ut av koronakrisen i Storbritannia viser (De Henau og Himmelweit, 2020). Hvordan bør samfunnet verdsette dette bidraget til fellesskapet ut fra den samfunnsmessige betydningen? Dette er et aktuelt spørsmål for forskning i feministisk økonomi.

Synet på kvinners større ansvar for omsorgsarbeid og økonomiske konsekvenser av dette har vært en skillelinje i kvinnebevegelsen. Lønn for husarbeid var en kampsak for marxistiske feminister i Storbritannia da Selma James i 1972 startet den internasjonale kampanjen «Wages for Housework» (Dalla Costa & James, 1972). I Norge ble tanken om lønn for husarbeid i stor grad avvist av feminister, for ikke å videreføre et tradisjonelt kjønnsrollemønster. Et økonomisk argument mot lønn for hus-

arbeid er at resultatet av ulønnet produksjon blir i husholdningen som et gode – selv om dette godet ikke gir samme økonomiske handlingsfrihet som egen pengeinntekt.

Hensikten med økonomisk virksomhet

Økonomifagets begreper er med på å legge premisser for samfunnsutviklingen. Begreper er kulturelle signaler som påvirker oppfatningen av hva som er mulig og ønskelig. Det **ligger** definisjonsmakt i å fastslå hva som skaper verdier. Et spørsmål, både i feministisk økonomi og andre kritiske fagretninger, er i hvilken grad bruk og misbruk av fagets begreper kan forsterke uheldige konsekvenser av økonomisk utvikling, som miljøproblemer og tap av omsorgsverdier. Noen vil peke på at samfunnsøkonomi er det teoretiske grunnlaget som globalisering bygger på, mens andre vil si at begrepene er nøytrale og kan brukes til å belyse uønskede konsekvenser av økonomisk politikk. Det er ikke de økonomiske begrepene som har gjort at verden står overfor en urettferdig inntektsfordeling og økologisk krise, det handler om økonomisk og politisk makt. Men slik makt inngår i et uheldig samspill med begrepsmakt. De som har makt, har også det økonomiske begrepsapparatet på sin side. Økonomiske begreper, som vekst, lønnsomhet og effektivitet, kan bli misbrukt i politiske maktspill, der konsekvensene av økonomisk politikk for fattigdom og miljø blir usynliggjort eller oversett i økonomiske vurderinger.

Nelson (1992) spør hvordan økonomifagets synsfelt kan utvides, fra tilbud og etterspørsel til grunnleggende sammenhenger mellom menneskers behov og livsgrunnlagets muligheter. *Economic man*, det økonomiske menneske, har ikke noe skille mellom egeninteresse og grådighet. Selv med sterkt økende inntektsulikhet er begrepet grådighet, paradoksalt nok, i liten grad problematisert innenfor mainstream økonomisk teori, som bygger på preferanser. Selv om grådighet er til stede i virkeligheten, usyn-

liggjøres og ufarliggjøres den i samfunnsøkonomi som en del av egeninteressen.

Feministisk økonomi og økologisk økonomi (kapittel 7) handler om grunnleggende verdier som er usynlige, eller rettere sagt oversett, i mainstream økonomisk teori. Natur og omsorg er grunnleggende verdier som må inkluderes i økonomisk forståelse. Ordene økologi og økonomi kommer fra samme rot, *oikos*, som på gresk betyr hus og forvaltning av husholdningen. Både økologisk økonomi (kapittel 7) og institusjonell økonomi (kapittel 4) setter spørsmålstejn ved den rasjonelle økonomiske aktør som bare er motivert av egeninteresse. Faglig fokus på at mennesker kun er motivert av egeninteresse kan svekke interessen for å studere hvordan mennesker også motiveres av samvittighet og samfunnsansvar og betydningen av samfunnets rammebetingelser.

Mye av etterspørselen i samfunnet er basert på læring og utvikling av vaner og ønsker langt **ut over** grunnleggende behov. Effektivitet i økonomien burde være å utnytte begrensede naturressurser til å dekke menneskers grunnleggende behov. Å bekjempe fattigdom, sykdom og nød burde vært hensikten med økonomisk vekst. Å sette spørsmålstejn ved evig vekst er likevel nødvendig, gitt økende miljøtrusler og overforbruk av jordens ressurser. Ydmykhet **overfor** naturen, et åpent øye for selve mennesket, kvaliteter som måtehold og gavmildhet er noe feministisk økonomi har bragt inn i samfunnsøkonomien. Noen ganger kan noe være *nok*, alt må ikke maksimeres.

Eksempler på aktuelle bidrag fra feministisk økonomi

Vi trekker frem tre eksempler på hvordan feministisk økonomi anvendes i praksis: **husholdsarbeidets** bidrag til BNP, universell garantert minsteinntekt og menneskerettighetenes betydning for å vurdere effekter av økonomisk politikk.

Husholdsarbeidets bidrag til BNP

I Norge har beregning av husholdsarbeidets bidrag til samfunnets verdiskaping en lang historie. Statistisk sentralbyrås første direktør, Anders Nicolai Kiær, mente at kvinners husholdsarbeid skulle inkluderes i nasjonalinntekten og beregnet verdien til 15 prosent av nasjonalinntekten (Kiær, 1892/1893). Rett etter krigen ble husholdsarbeid regnet med i nasjonalregnskapet, vel å merke bare «kvinnelig husarbeid», både hushjelpers arbeid og husmødres og hjemmевærende døtres ubetalte arbeid (Statistisk sentralbyrå 1946, s. 82). Beregningen tok utgangspunkt i folketellingens opplysninger om antall husmødre og hjemmевærende døtre, og verdsettingen var basert på lønn for hushjelper. For 1943 ble verdien av ubetalt husholdsarbeid anslått til 15 prosent av nasjonalinntekten. Formålet med å ta husarbeidet inn i nasjonalregnskapet var å gi et bredest mulig bilde av økonomisk aktivitet i samfunnet. Krav om internasjonalt sammenlignbare tall førte til at husholdsarbeid ble tatt ut av det norske nasjonalregnskapet i 1950. Fra 1993 har FN anbefalt å synliggjøre ulønnet husholdsarbeid som et satellitt-regnskap til nasjonalregnskapet, dvs. et tilleggsregnskap som ikke inngår i selve nasjonalregnskapet.

På 1970-tallet økte kvinnebevegelsens interesse for ulønnet arbeid, blant annet som følge av at kvinner i økende grad tok utdanning og lønnsarbeid og ikke minst som følge av at flere kvinner og feminister ble økonomer. Kari Wærness (1977) beregnet verdien av ulønnet husholdsarbeid, basert på den første tidsbruksundersøkelsen. FNs kvinnekongress i Nairobi 1985 tok opp spørsmålet om ulønnet arbeid og verdien av det, blant annet basert på arbeidet til Selma James og Lønn for husarbeid-bevegelsen. I 1988 sendte en rekke kvinneorganisasjoner et brev til Statistisk sentralbyrå og krevde at verdien av det ulønnede arbeidet skulle beregnes. Ann Lisbet Brathaug utførte beregningene, og nå gjøres slike beregninger som et resultat av tidsbruksunder-

søkelsene (Brathaug, 2013). Det foreligger anslag for verdien av husholdsarbeidet på grunnlag av de fem tidsbruksundersøkelsene som er gjennomført fra 1972 til 2010. Verdien beregnes ut fra lønn i yrker som yter sammenliknbare tjenester. Basert på disse beregningene er det anslått at verdiskapingen ved ubetalt arbeid i husholdningene i 1972 var 43 prosent av BNP, med 32 prosent for kvinner og 11 prosent for menn. Husholdsarbeidets andel av BNP avtok i løpet av ti-årene som fulgte, og i 2010 var andelen 26 prosent av BNP, med 14 prosent for kvinner og 11 prosent for menn (Koren, 2012).

Blant feministiske økonomer er det også skepsis til konsekvensene av telling og måling i penger, både av natur og ulønnet arbeid. Dette snevre verdifokuset anses å føre til økt markedstenkning på bekostning av natur og menneskelige verdier, og til at stadig flere deler av livet underlegges økonomien. I forbindelse med måling av husarbeid i Finland pekte kritiske røster på at arbeidet med å ta vare på dagliglivet er så viktig at det ikke kan reduseres til økonomiske regnestykker (Varjonen og Kirjalainen, 2014). Det er imidlertid ikke noen automatisk overgang fra måling til marked, dvs. fra det at fenomener måles statistisk, og til kommersialisering av tjenester. Det er vanskelig å se hvordan lønnsforskjeller skal kunne dokumenteres uten måling og telling, og hvordan samfunnets rammebetingelser for markedsøkonomien kan utvikles uten omfattende bruk av statistikk og indikatorer. Det har stor betydning hva slags indikatorer som blir brukt, men hovedproblemet kan likevel være sterke krav om effektivisering **ut over** hva som kanskje er mulig, og ikke indikatorer og måling som sådan.

*Universell garantert minsteinntekt, et bidrag
til kjønnsrettferdighet*

I de siste årene er forslaget om universell garantert minsteinntekt (borgerlønn) igjen blitt aktuelt i politisk debatt, også i Norge (Raj & Moene, 2016; Eliassen & Omdal, 2018; Fas-

ting, (2017).³⁷ Borgerlønn kan for eksempel være fastsatt som en andel av BNP (Raj & Moene, 2016). Tanken er at alle skal garanteres et visst økonomisk grunn-nivå, gjennom en flat kontantutbetaling, uavhengig av hvordan de velger å leve sitt liv. Idéen begrunnes med frigjøring av kreativitet og økt økonomisk aktivitet, økt administrativ effektivitet og større verdighet. Debatten om en universell garantert minsteinntekt har så langt ofte holdt seg innenfor ganske snevre rammer, der man særlig diskuterer mulige effekter av en slik reform på enkeltindividers vilje til å ta lønnsarbeid, samt hvordan ordningen kan finansieres, og sammenhengen mellom disse. Dette er viktige spørsmål, men de dekker bare en begrenset del av potensialet og de mulige konsekvensene av en slik reform.

Fra et feministisk økonomisk perspektiv bør diskusjonen om universell garantert minsteinntekt utvides til å ta opp mer prinsipielle spørsmål om grunnleggende rettigheter i moderne velferdsstater, stille spørsmål ved koblingen mellom forsørgerrollen og lønnsarbeid (Cantillon & McLean, 2016), problematisere skillet mellom arbeid og ikke-arbeid og, ikke minst, problematisere den ekstremt høye betydningen våre samfunn tillegger lønnsarbeid (Enríquez, 2016). Videre bør diskusjonen av universell garantert minsteinntekt utvides til forholdet mellom lønnsarbeid og frihet (Weeks, 2011).

For diskusjonen om borgerlønn er det mye å hente ved å se på de feministiske argumentene for en universell garantert minsteinntekt (McKay, 2007). Et av de viktigste argumentene, fra et feministisk ståsted, har vært den vedvarende kjønnete arbeidsdelingen i familie og arbeidsliv (Bjørnholt, 2010, 2016). En universell garantert minsteinntekt vil kunne være en måte å verdsette omsorg, **motvirke økonomiske tap fra kvinners større omsorgsansvar (ulønnet og lavtlønnet)** og verdsette kvinners større ansvar

37 BIEN Norge <https://biennorge.no/>

for forsyningsøkonomien, der både ulønnet og lønnet produksjon bidrar til å skape de produkter og tjenester som må til for å opprettholde livet og samfunnet. Det klassiske feministiske argumentet for universell garantert grunninntekt er at den er en reform som går klar av skillet mellom arbeidslinje og omsorgslinje, samtidig som den tar hensyn til klasse og minoritetsstatus (Bjørnholt, 2016). Å redusere fattigdom og økonomisk avhengighet vil bidra til økt autonomi for kvinner i forhold til myndigheter, arbeidsgivere og partnere, og bidra til likestillingens frigjøringsdimensjon. I tillegg vil universell garantert minsteinntekt kunne bidra til oppvurdering av omsorg og motvirke kvinners økonomiske tap som følge av meransvar for omsorg, uten å legge føringer i retning av enten lønnsarbeid eller omsorg. Et slikt flerdimensjonalt syn på likestilling er viktig i debatten om hvordan universell garantert minsteinntekt kan fremme rettferdighet, frihet og trygghet.

På den annen side vil feministisk kritikk av lønn for husarbeid også kunne gjelde borgerlønn. Det er vanskelig å vite om muligheten til mindre yrkesarbeid vil kunne forsterke kjønnsrollemønstret. Det er behov for bred debatt blant feministiske økonomer om konsekvenser av universell garantert minsteinntekt, når det gjelder arbeidstid, mulighet til mindre arbeidspress og kjønnsrollemønstre og arbeidsdeling mellom kvinner og menn.

Menneskerettigheter og effekter av makroøkonomisk politikk

Betydningen av menneskerettigheter for å vurdere effekter av makroøkonomisk politikk er et nytt tema for feministisk økonomi (Onaran, 2018). Menneskerettighetene er et sett grunnleggende, ufravikelige prinsipper, nedfelt i den universelle menneskerettighetserklæringen av 1948 og presisert i juridisk bindende konvensjoner som bygger på erklæringen.³⁸ Kvinnekonvensjonen

38 Konvensjonen om rasediskriminering (1965), konvensjonen om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter (1966), konvensjonen om sivile og

fordømmer all diskriminering av kvinner i alle dens former, og konvensjonspartnerne er enige om uten opphold å ta alle tjenlige midler i bruk i en politikk for å avskaffe diskriminering av kvinner. Rett til likelønn og pensjon er nevnt spesielt.

I samarbeid med menneskerettighetsjurister har feministiske økonomer utarbeidet et rammeverk for bruk av menneskerettighetene til å evaluere effekter av makroøkonomisk politikk (Balakrishnan & Elson, 2011). Dette har gitt kvinneorganisasjoner et verktøy for å holde staten ansvarlig for konsekvenser som rammer urettferdig. *Women's budget group* i Storbritannia har dokumentert hvordan kutt og innstramminger i kjølvannet av finanskrisen har rammet kvinner i mye større grad enn menn (Bjørnholt, 2018; Women's budget group, 2020). Basert på rammeverket for evaluering av tiltak i forhold til menneskerettigheter, som viser at deler av innstrammingspolitikken faktisk er ulovlig ut fra kvinnekonvensjonen og andre forpliktelser, kan man styrke den politiske argumentasjonen mot budsjettkutt som særlig rammer kvinner. Realisering av menneskerettighetene, blant annet gjennom økonomisk politikk, kan medvirke til en mer omsorgsorientert økonomi.

Oppsummering og noen spørsmål og betraktninger for videre forskning

Feministisk økonomi er et felt som i likhet med andre heterodokse fagretninger strever med å bli sett og anerkjent i økonomifaget og økonomiprofesjonen. Mange feministiske økonomer opplever at deres faglige bidrag ikke blir anerkjent og verdsatt som «ekte» samfunnsøkonomi. Feministisk økonomi handler om å bringe inn økt forståelse i økonomifaget av hvordan omsorg, menneskelige relasjoner og naturen, utgjør vårt livsgrunnlag. Mange av spørsmålene som tas opp i feministisk økonomi plasserer seg i politiske rettigheter (1966), kvinnekonvensjonen (1979), barnekonvensjonen (1989) og senere tillegg.

landskapet mellom fag og politikk, et utfordrende felt ettersom samfunnsøkonomi ofte uttrykker et mål om å være «objektiv». Spørsmålet er om det er mulig å opprettholde objektiv økonomisk analyse i en dypt politisk økonomi preget av store fordelingskonflikter. Noen feministiske økonomer vil hevde at økonomifagets objektivitet gjenspeiler en mannlig erfaringsbakgrunn og et «privilegert blikk». En alternativ målsetning, som mange feministiske økonomer etterstreber, er å skape en kritisk forskningstradisjon som identifiserer forskning som er nyttig for samfunnet og mennesker, ut fra et ideal om at samfunnsøkonomi skal gi kunnskap til politikerne for å få til en økonomisk utvikling som er «best mulig for flest mulig» og opprettholde livsgrunnlaget.

Feministisk økonomi peker på dilemmaer i avveininger mellom rettigheter og kostnader, og betydningen av å vurdere økonomisk politikk i lys av juridiske forpliktelser som staten har inngått overfor sine borgere. Fokus på avveiningen mellom rettigheter og kostnader, og ikke bare mellom nytte og kostnader, vil kunne styrke argumentasjonen for andre prioriteringer i økonomisk politikk.

Som vi har forsøkt å belyse i dette kapitlet, handler det nyskapende perspektivet i feministisk økonomi om å bruke økonomiske begreper på en god måte, for å sette menneskelige verdier i fokus. Vi ønsker å bidra til en forståelse av feministisk økonomi som kan inspirere flere økonomer og andre samfunnsforskere til å ta opp spørsmål knyttet til menneskelige verdier og et omsorgsperspektiv på samfunnsøkonomien og løfte frem betydningen av økonomiske problemstillinger og analyser i studiet av kjønnsrelasjoner og arbeidet med likestilling.

Litteratur

Tips for videre lesing

- Bjørnholt, M. (2010). «Den norske likedelingsmodellen – fra samfunnskritikk til hegemonisk styringsmodell.» I: *Sosiologi i dag* 40(1–2), 35–56.
- Folbre, N. & J. A. Nelson (2000). For Love or Money – Or Both? I: *Journal of Economic Perspectives* 14, 123–140.
- Koren, C. (2012). *Kvinnenes rolle i norsk økonomi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Waring, M. (1991). *Hvis kvinner fikk telle. En ny feministisk økonomi*. Oslo: Cappelen.
- Ås, B. (2008). «Har verden råd til kvinner?» I: *Kvinner i alle land: håndbok i frigjøring*. Ås, B. (red.). Oslo: Aschehoug.

Andre referanser

- Aslaksen, I. & C. Koren (1996). Unpaid Household Work and the Distribution of Extended Income: The Norwegian Experience, *Feminist Economics*, 2, 65–80.
- Balakrishnan, R. & D. Elson (2011). *Economic Policy and Human Rights: Holding Governments to Account*. London & New York: Zed Books.
- Bjørnholt, M. (2016). «Et feministisk forsvar for borgerlønn.» *Kronikk*. I: *Dagsavisen* 30. oktober <https://www.dagsavisen.no/debatt/et-feministisk-forsvar-for-borgerlo-nn-1.798468>
- Bjørnholt, M. (2018). «How to Make What Really Matters Count in Economic Decision-Making: Care, Domestic Violence, Gender-Responsive Budgeting, Macroeconomic Policies and Human Rights.» I: *Co-Designing Economies in Transition: Radical Approaches in Dialogue with Contemplative Social Sciences* (ss. 135–159). V.M.B. Giorgino & Z.D. Walsh (red.). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Bojer, H. (1993). Ulønnet arbeid og samfunnsøkonomi. I: *Nytt norsk tidsskrift*, 10, 336–340.
- Boserup, E. (1970). *Woman's role in economic development*. London: George Allen & Unwin. Gjenutgitt 2007, Sterling, Virginia: Earthscan.
- Brathaug, A.L. (2013). Verdien av ulønnet arbeid. I: *Kvinnesaksnytt* 2–2013, s 6. http://kvinnesak.no/nkfc/core/wp-content/uploads/2014/01/Kvinnesaksnytt_2013-2_6k.pdf
- Cantillon, S. & C. McLean (2016). Basic Income Guarantee: The Gender Impact within Households. I: *Journal of Sociology & Social Welfare*, 43(3), 99–120.

- Dahl, T.S. (1985). «Kvinneres rett til penger.» I: *Kvinnerett II*. T.S. Dahl (red.). Oslo: Universitetsforlaget.
- Dalla Costa, M. & S. James (1972). *The power of women and the subversion of the community*. Falling Wall Press.
- De Henau, J. & S. Himmelweit (2020). *A Care-Led Recovery from Coronavirus*. London: Women's Budget Group. <https://wbg.org.uk/analysis/reports/a-care-led-recovery-from-coronavirus/>
- Dengler, C. & B. Strunk (2017). «The Monetized Economy Versus Care and the Environment: Degrowth Perspectives on Reconciling and Antagonism.» I: *Feminist Economics*, 24, 160–183.
- Eliassen, I., & S.E. Omdal (2018). *Borgerlønn*. Oslo: Res Publica.
- Elson, D. (2010). «Gender and the Global Economic Crisis in Developing Countries; a Framework for Analysis.» I: *Gender and Development*, 18, 201–212.
- Enríquez, C.R. (2016). «Basic Income and Time Use Democratization.» I: *Basic Income Stud.* 11(1): 39–48.
- Fasting, M. (2017). *Borgerlønn*. Civita-notat. nr.38/2017.
- Ferber, M. & J.A. Nelson (1993). *Beyond Economic Man*. The University of Chicago Press.
- Fineman, M.A. (2004). *The Autonomy Myth: A Theory of Dependency*. The New Press.
- Folbre, N. (2001). «The invisible heart: Economics and family values.» I: New Press.
- Fraser, N. (2016). Contradictions of capital and care. *New Left Review*, 100, July/August, 99–117.
- Gilman, C.P. (1966 [1898]). *Women and Economics*. Harper & Row.
- Henderson, H. (1995). *Building a win-win world*. Berrett-Koehler Publishers.
- Himmelweit, S. (2018). «Feminist economics.» I: *Rethinking Economics* (ss. 60–75). L. Fischer et al. (red.). London: Routledge.
- Himmelweit, S. & A. Plomien (2014). «Feminist perspectives on care: theory, practice and policy.» I: *The SAGE handbook of feminist theory* (ss. 446–464). M. Evans, C. Hemmings M. Henry, H. Johnstone, S. Madhok, A. Plomien & S. Wearing (eds.). Thousand Oaks, California: Sage.
- Himmelweit, S. (2000). *Inside the household: from labour to care*. New York: St. Martin's Press.
- Kittay, E.F. (1999). *Love's labor: essays on women, equality, and dependency*. Thinking gender. New York: Routledge.
- Kiær, A.N. (1892/1893). *Indtægts- og formuesforhold i Norge*. Tillegg til Statsøkonomisk tidsskrift, 1892 og 1893.

- Koren, C. (2012). *Kvinnenes rolle i norsk økonomi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kuiper, E., J. Sap, S. Feiner, N. Ott & Z. Tzannatos (eds.) (1995). *Out of the Margin. Feminist Perspectives on Economics*. New York: Routledge.
- Lie, E. & H. Roll-Hansen (2001). *Faktisk talt. Statistikkens historie i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Marçal, K. (2016). *Who Cooked Adam Smith's Dinner?* Simon and Schuster.
- McCloskey, D. & S.T. Ziliak (1996). The standard error of regressions. *I: Journal of Economic Literature*, 34, 97–114.
- McKay, A. (2007). «Why a citizens' basic income? A question of gender equality or gender bias.» *I: Work Employment & Society*, 21(2): 337–348.
- Mies, M. (1986). *Patriarchy and Accumulation On A World Scale: Women in the International Division of Labour*. London: Zed Books.
- Moore, J.W. (2015). *Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital*. London: Verso.
- Nelson, J. (1992). «Gender, metaphor and the definition of economics.» *I: Economics and Philosophy*, 8, 103–125.
- O'Hara, S. (2014). Everything Needs Care: Toward a Context-Based Economy. *I: Counting on Marilyn Waring: New Advances in Feminist Economics Second Edition* (ss. 37–54). M. Bjørnholt & A. McKay (eds.). Bradford, ON: Demeter Press.
- Onaran, Ö. (2018). Where are Women in Macroeconomic Models? *I: Rebuilding macroeconomics*.
<https://www.rebuildingmacroeconomics.ac.uk/post/where-are-women-in-macroeconomic-models>
- Plumwood, V. (1993). *Feminism and the Mastery of Nature*. London: Routledge.
- Power, M. (2008). «Social Provisioning as a Starting Point for Feminist Economics.» *I: Feminist Economics*, 10, 3–19.
- Raj, D. & K.O. Moene (2016). «The universal basic share and social incentives.» *I: Ideas for India*. https://www.ideasforindia.in/article.aspx?article_id=1698
- Reid, M. (1934). *Economics of household production*. John Wiley & Sons, Inc.
- Salleh, A. (2011). The Value of a Synergistic Economy. *I: Life Without Money: Building Fair and Sustainable Economies*. A. Nelson & F. Timmerman (red.). London: Pluto Press.
- Statistisk sentralbyrå (1946). *Nasjonalinntekten i Norge 1935–1943. Realkapitalen 1939 og kapitalreduksjonen under krigen. Okkupasjonskostnadene*. NOS X 102.
- Sørensen, B.A. (1982). Ansvarsrasjonalitet: Om mål-middel tenkning blant kvinner. *I: Kvinner i fellesskap* (ss. 392–402). H. Holter (red.). Oslo: Universitetsforlaget.

- Varjonen, J. & L. Kirjavainen (2014). «Women's Unpaid Work Was Counted But...» I: *Counting on Marilyn Waring: New Advances in Feminist Economics Second Edition* (s. 71–88). M. Bjørnholt & A. McKay (red.). Bradford, ON: Demeter Press.
- Weeks, K. (2011). *The Problem with Work. Feminism, Marxism, Antiwork Politics, and Postwork Imaginaries*. Duke University Press.
- Women's Budget Group (2020). *A Care Led Recovery*. <https://wbg.org.uk/analysis/reports/a-care-led-recovery-from-coronavirus/>
- Wærness, K. (1977). *Kvinnens omsorgsarbeid i den ulønnete produksjon*. Norges almenvitenskapelige forskningsråd (NAVF). Sekretariatet for kvinneforskning. Arbeidsnotat.
- Wærness, K. (1996). «Omsorgsrationalitet. Reflexioner över ett begrepps kariär.» I: *Omsorgens skiftningar. Begreppet, vardagen, politiken, forskningen*. R. Eliasson (red.). Lund.